

Phytotherapy and nutrition The Crete dittany between Virgilian myth and historical reality

Margherita Cassia
University of Catania - DISUM

In the *Aeneid*, Virgil narrates that one day Apollo, overcome with an ardent passion for Iapige, would have liked to give him his arts, the zither, and arrows, but the latter, in order to save his dying father, preferred instead the knowledge of the powers of herbs and chose to practice, without glory, medicine. Even though the Augustan poet never explicitly states the geographical origin of Iapige, it can be assumed that he was Cretan, firstly because the anthroponym refers to the homonymous son of Daedalus and a Cretan woman who gave his name to the Iapigi people and the region they occupied, but also because Virgil never misses an opportunity to emphasize the numerous links between Crete and Troy. The Virgilian poem continues with an account on the recovery of the Trojan hero Aeneas: while the doctor Iapige labors in vain to extract an arrow from Aeneas' thigh with pliers, Venus, distraught at the atrocious pain felt by her son, is said to have picked up a stem of dittany with pubescent leaves and purple flower on Mount Ida in Crete and dipped it secretly in the water contained in a basin, sprinkling ambrosia liqueur and perfumed panacea on it. As soon as old Hyapigis bathed Aeneas's wound in that salutary water, the pain would disappear, the blood would congeal, the arrow would come out of the wound spontaneously and the Trojan leader would recover his strength (Fig. 1, The physician Iapige tries to extract from Aeneas' thigh an arrowhead under the gaze of Venus bearing the dittany of Crete (Pompeian fresco, Naples, Museo Nazionale, inv. no. 9009)).

Dittany is also used by Andromachus of Crete, the archiater of Emperor Nero and author of a poem in Greek dedicated to the preparation of *theriaké*, a multi-purpose antidote of extraordinary efficacy, made from 64 ingredients of plant, animal and mineral origin (Fig. 2, Emilio Savonanzi, *Andromaco*, 1629, Chiesa di S. Ignazio di Loyola, Roma).

The very close, inseparable link between the island of Crete and this plant with its prodigious medicinal virtues, *Origanum dictamnus* L. (Fig. 3, *Origanum dictamnus* L., from D. Bown, The Complete Herb Book), is documented in numerous Greek and Latin literary testimonies - Hippocrates, Aristotle, Theophrastus, Pedanius Dioscorides (Fig. 4, *Origanum dictamnus* L. (from A. Menghini [ed.], *De materia medica. Il Dioscoride di Napoli*), Cornelius Celsus, Scribonius Largo - that praise its exceptional therapeutic properties and sometimes even its culinary uses.

In addition to *Dictamnus*, the *Theriaké andromachea* included other species endemic to Crete - *Aristolochia Cretica* L., *Thlaspi bursa pastoris* or *Capsella bursa pastoris*, *Elettaria cardamomum* L., *Scilla/Drimia maritima/Urginea maritima*, *seselium/bubleurum fruticosum* L., *cistus Creticus*, *Teucrium chamaedrius* L., *Daucus/athamanta Cretensis* -, all aromatic plants still used today in the preparation of condiments, medicines, ointments and perfumes.

The Cretan herb trade between the Early Imperial Age and Late Antiquity

Gaetano Arena
University of Catania - DISFOR

More details on the Cretan dittany are found in Pliny the Elder, who reports in his *Naturalis historia* that both dittany and pseudo-dittany are used not only to expel darts but also to treat abscesses, and above all are effective in gynecology, both as emmenagogues and for expelling fetuses, and do not cause suffering to the parturient. Wine is also made from dittany, the plant is effective against snake bites and relieves strangury, while pseudo-dittany has anti-diarrhoeal powers. Pliny generally considers medicinal plants of Cretan origin - as many as 15 out of 32 - to be of higher quality than similar species: Crete tops the 'ranking' of territories producing medicinal herbs, followed by the regions of Phocis, Thessaly, Euboea, Arcadia, and Laconia.

In his work *De antidotis* Galen of Pergamon, archaeatrist to the emperor Marcus Aurelius, provides important information on the imperial 'monopoly' of the collection and export of Cretan plants: 'only some products do not arrive daily, such as those from Sicily, Greater Libya and many brought every year in the summer from Crete, when the herb gatherers, whom the emperor keeps there in his service, send not only to the emperor himself but also to the whole city full baskets called 'the intrecciati' because they are made of woven wicker. These baskets are exported from Crete to many other provinces so that there is no lack of anything that grows on the island, plants, fruits, seeds, roots, and juices' (Fig. 5, Distribution area of the Cretan Dittany).

In the *Edictum de pretiis*, a list of maximum prices set for products and services promulgated by the emperor Diocletian in AD 301, the section de plantis offers confirmation of the continuity of the lucrative trade in Cretan plants even in the period following Galen's testimony. In particular, the Edict reports δρχθᾶς of first quality (1 pound, denarii 250) and δρχθᾶς of second quality (1 pound, denarii 200). The position of this commodity in the list - δρχθᾶς is found after 'juice of the balsam tree' and before 'oil of myrrh' and 'oil of spikenard' - allows us to assert that it was indeed a plant species used for medicinal purposes. Moreover,

on the basis of the phonetic and linguistic peculiarities of the word - a compound of Δίκη (in Doric Δίκτα) + θάμνος, i.e. 'shrub', 'bush' of the mountain located in eastern Crete - it is likely that it was indeed the herb 'of Ditte', i.e. the Cretan δίκταμνον/δίκταμον.

ΦΥΤΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗ
ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΔΙΚΤΑΜΟ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΤΟΥ
ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Margherita Cassia
Πανεπιστήμιο της Κατάνια - DISUM

Στην Αινειάδα, ο Βιργίλιος αφηγείται ότι μια μέρα ο Απόλλωνας, κυριευμένος από ένα φλογερό πάθος για τον Ιάριγε, θα ήθελε να του δώσει τις τέχνες του, το zither και τα βέλη, αλλά αυτός, για να σώσει τον ετοιμοθάνατο πατέρα του, προτίμησε τη γνώση των δυνάμεων των βοτάνων και επέλεξε να ασκήσει, χωρίς δόξα, την ιατρική. Αν και ο Αύγουστος ποιητής δεν αναφέρει ποτέ ρητά τη γεωγραφική καταγωγή της Ιάπης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν Κρητικός, πρώτον γιατί το ανθρωπώνυμο αναφέρεται στον ομώνυμο γιο του Δαίδαλου και σε μια Κρητική που έδωσε το όνομά του στους Ιάπηδες και στην περιοχή που κατείχαν, αλλά και γιατί ο Βιργίλιος δεν χάνει ευκαιρία να τονίσει τους πολυάριθμους δεσμούς μεταξύ Κρήτης και Τροίας. Το ποίημα του Βιργιλίου συνεχίζει με μια αφήγηση για την ανάκτηση του Τρώα ήρωα Αινεία: Ενώ ο γιατρός Ιάριγε εργάζεται μάταια για να βγάλει ένα βέλος από το μηρό του Αινεία με πένσα, η Αφροδίτη, ταραγμένη από τον φρικτό πόνο που ένιωθε ο γιος της, λέγεται ότι πήρε ένα στέλεχος δίκταμου με εφηβικά φύλλα και πορφυρό λουλούδι στο όρος Ίδη στην Κρήτη και το βούτηξε κρυφά στο νερό που περιέχεται σε μια λεκάνη, ψεκασμός λικέρ αμβροσίας και αρωματισμένη πανάκεια πάνω του. Μόλις ο γερο-Υαπίγης έλουζε την πληγή του Αινεία σ' εκείνο το σωτήριο νερό, ο πόνος εξαφανιζόταν, το αίμα έπηζε, το βέλος έβγαινε αυθόρμητα από την πληγή και ο αρχηγός των Τρώων ανακτούσε τη δύναμή του (Εικ. 1, Ο γιατρός Ιάριγε προσπαθεί να βγάλει από το μηρό του Αινεία μια αιχμή βέλους κάτω από το βλέμμα της Αφροδίτης που φέρει το δίκταμο της Κρήτης (Πομπηιανή τοιχογραφία, Νάπολη, Museo Nazionale, αρ. απ. 9009).

Το δίκταμο χρησιμοποιείται επίσης από τον Ανδρόμαχο της Κρήτης, τον αρχίατρο του αυτοκράτορα Νέρωνα και συγγραφέα ενός ποιήματος στα ελληνικά αφιερωμένο στην παρασκευή του theriaké, ενός αντιδότου πολλαπλών χρήσεων εξαιρετικής αποτελεσματικότητας, φτιαγμένου από 64 συστατικά φυτικής, ζωικής και ορυκτής

προέλευσης (Εικ. 2, Emilio Savonanzi, *Andromaco*, 1629, Chiesa di S. Ignazio di Loyola, Roma).

Ο πολύ στενός, άρρηκτος δεσμός μεταξύ του νησιού της Κρήτης και αυτού του φυτού με τις τεράστιες φαρμακευτικές αρετές του, *Origanum dictamnus* L. (Εικ. 3, *Origanum dictamnus* L., από D. Bown, *The Complete Herb Book*), τεκμηριώνεται σε πολυάριθμες ελληνικές και λατινικές λογοτεχνικές μαρτυρίες - Ιπποκράτης, Αριστοτέλης, Θεόφραστος, Πεδάνιος Διοσκουρίδης (Εικ. 4, *Origanum dictamnus* L. (από A. Menghini [ed.], *De materia medica. Il Dioscoride di Napoli*), Κορνήλιος Κέλσος, Scribonius Largo - που εξυμνούν τις εξαιρετικές θεραπευτικές του ιδιότητες και μερικές φορές ακόμη και τις μαγειρικές του χρήσεις.

Εκτός από τον δίκταμο, η *Theriaké andromachea* περιελάμβανε και άλλα είδη ενδημικά της Κρήτης - *Aristolochia cretica* L., *Thlaspi bursa pastoris* ή *Capsella bursa pastoris*, *Elettaria cardamomum* L., *Scilla/Drimia maritima/Urginea maritima*, *seselium/bubleurum fruticosum* L., *cistus Creticus*, *Teucrium chamaedrius* L., *Daucus/athamanta Cretensis* -, Όλα αρωματικά φυτά που χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα στην παρασκευή καρυκευμάτων, φαρμάκων, αλοιφών και αρωμάτων.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΒΟΤΑΝΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Gaetano Arena
Πανεπιστήμιο της Κατάνια - DISFOR

Περισσότερες λεπτομέρειες για το κρητικό δίκταμο βρίσκουμε στον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, ο οποίος αναφέρει στο έργο του *Naturalis historia* ότι τόσο το δίκταμο όσο και το ψευδοδίκταμο χρησιμοποιούνται όχι μόνο για την αποβολή βελών αλλά και για τη θεραπεία αποστημάτων, και πάνω απ' όλα είναι αποτελεσματικά στη γυναικολογία, τόσο ως εμμηναγωγά όσο και για την αποβολή εμβρύων, και δεν προκαλούν πόνο στα πόδια. Το κρασί παρασκευάζεται επίσης από δίκταμο, το φυτό είναι αποτελεσματικό κατά των δαγκωμάτων φιδιών και ανακουφίζει από τον στραγγαλισμό, ενώ το ψευδοδίκταμο έχει αντιδιαρροϊκές δυνάμεις. Ο Πλίνιος θεωρεί γενικά ότι τα φαρμακευτικά φυτά κρητικής προέλευσης - έως και 15 από τα 32 - είναι υψηλότερης ποιότητας από παρόμοια είδη: η Κρήτη βρίσκεται στην κορυφή της «κατάταξης» των περιοχών παραγωγής φαρμακευτικών βοτάνων, ακολουθούμενη από τις περιοχές της Φωκίδας, της Θεσσαλίας, της Εύβοιας, της Αρκαδίας και της Λακωνίας.

Στο έργο του *De antidotis* Galen of Pergamon, ο αρχίατρος του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου, παρέχει σημαντικές πληροφορίες για το αυτοκρατορικό «μονοπώλιο» συλλογής και

εξαγωγής κρητικών φυτών: «μόνο μερικά προϊόντα δεν φτάνουν καθημερινά, όπως αυτά από τη Σικελία, τη Μεγάλη Λιβύη και πολλά που φέρνουν κάθε χρόνο το καλοκαίρι από την Κρήτη, όταν οι συλλέκτες βοτάνων, τους οποίους ο αυτοκράτορας κρατά εκεί στην υπηρεσία του, στέλνουν όχι μόνο στον ίδιο τον αυτοκράτορα αλλά και σε ολόκληρη την πόλη γεμάτα καλάθια που ονομάζονται «intrecciati», επειδή είναι κατασκευασμένα από υφασμένη ψάθα. Τα καλάθια αυτά εξάγονται από την Κρήτη σε πολλές άλλες επαρχίες, ώστε να μην λείπει τίποτα από όσα φύονται στο νησί, φυτά, καρποί, σπόροι, ρίζες και χυμοί» (Εικ. 5, Περιοχή διανομής του Κρητικού Δίκταμου).

Στο Edictum de pretiis, έναν κατάλογο μέγιστων τιμών για προϊόντα και υπηρεσίες, που εκδόθηκε από τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό το 301 μ.Χ., το τμήμα de plantis προσφέρει επιβεβαίωση της συνέχειας του επικερδούς εμπορίου κρητικών φυτών ακόμη και κατά την περίοδο μετά τη μαρτυρία του Γαληνού. Συγκεκριμένα, το Διάταγμα αναφέρει διχθᾶς πρώτης ποιότητας (1 λίβρα, δηνάρια 250) και διχθᾶς δεύτερης ποιότητας (1 λίβρα, δηνάρια 200). Η θέση αυτού του εμπορεύματος στον κατάλογο - διχθᾶς βρίσκεται μετά το «χυμός του δέντρου βάλσαμο» και πριν από το «λάδι σμύρνας» και το «λάδι του σπίκεναρ» - μας επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι ήταν πράγματι ένα φυτικό είδος που χρησιμοποιήθηκε για ιατρικούς σκοπούς. Επιπλέον, με βάση τις φωνητικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες της λέξης - μια ένωση του Δίκη + θάμνος, δηλαδή «θάμνος», «θάμνος» του βουνού που βρίσκεται στην ανατολική Κρήτη - είναι πιθανό ότι ήταν πράγματι το βότανο «της Ditte», λ.χ. το Κρητικό Δίκταμον/Δίκταμον.